

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal

ISSN- 2319-8648

Impact Factor - (SIF) – 7.139

Special Issue -28 , Vol. 1

Jan. 2020

Peer Reviewed

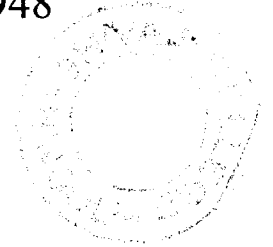
CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020

Special Issue – 26 Vol. I

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

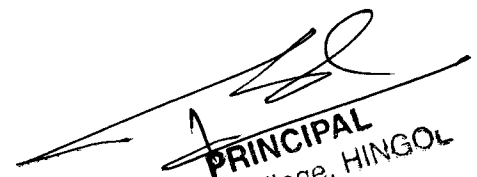
Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

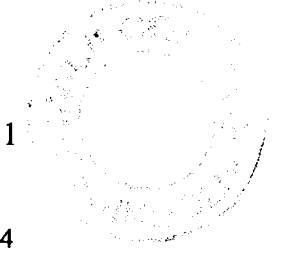
Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

Shaurya Publication, Latur

Index

1. महात्मा मोहनदास करमचंद गांधी आणि स्वामी रामानंद तीर्थ डॉ. अनिल कठारे	1
2. "म.गांधी यांचेआर्थिक विचार" प्राचार्य, डॉ.बी.जी. गायकवाड	4
3. महात्मा गांधीची अहिंसा व वर्तमान स्थिती प्रा. डॉ. क्षीरसागर बी. एस.	7
4. महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार डॉ. मधुकर रामचंद्र साठे	12
5. महात्मा गांधीजींचे राष्ट्रीय एकात्मतेसंबंधी विचार प्रा. डॉ. विलास आघाव	14
6. ' 21 व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या विचाराची आवश्यकता' प्रा.डा. बी. जी. जोगदंड	18
7. महात्मा गांधी आणि ग्रामविकास डॉ.राखी सिद्राम सलगर	22
8. 21 व्या शतकात महात्मा गांधीजीच्या अहिंसा विषयक विचारांची प्रासंगिकता प्रा. डॉ. बोरोळे रजनी अनंतराव	25
9. महात्मा गांधीजीचे राजकीय विचार प्रा. डॉ. बी. एम. नरवाडे.	29
10. महात्मा गांधी यांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य प्रा. डॉ. हुरगूळे निवृत्ती रंगनाथ	33
11. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार प्रा.डॉ. फ़डसुदाम	36
12. महात्मा गांधी यांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार प्रा. पाडदे शिवाजी संभाजी	38
13. २१ व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची आवश्यकता प्रा. माधव मंदेवाड	41
14. महात्मा गांधीजीचे तात्विक विचार प्रा.सोळंके अंकुश अभिमन्यू	45
15. महात्मा गांधींची सर्वोदय कल्पना डॉ. शिवाजी पाते	48

PRINCIPAL
 Shivaji College, HINGOL.

महात्मा गांधी यांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य

प्रा. डॉ. हुरगूळे निवृत्ती रंगनाथ

समाजशास्त्र विभागप्रमुख, शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली

सारांश

आज मानवाने खुप प्रगती केली आहे. प्रगती करुन आपले जीवन सुखमय केले आहे. असे असले तरी आजच्या समाजात आणि गांधी कालीन भारतीय समाजात आणि गांधी कालीन भारतीय समाजात स्त्रीयांसमोर काही प्रश्न होते. ते प्रश्न फार पूर्वीपासून चालत आले होते. त्यात महिलांचा दर्जा, बालविवाह, सतिप्रथा, देवदासीप्रथा, स्त्री शिक्षण इत्यादी. यासर्व घटकांवर गांधींनी केलेले कार्य व विचार हे आजच्या स्थितीत ही महत्वपूर्ण ठरते.

संज्ञा :-

सतिप्रथा, बालविवाह, देवदासी, घरगुती हिंसा, दर्जा.

प्रस्तावना

आधुनिक युगात सर्व जग हे जवळ आले आहे. माहिती तंत्रज्ञान, दळणवळण, संदेशवहन यामध्ये विज्ञानाने बरीच प्रगती केली आहे. यामुळे मानवी जीवन अधिक सुखी झाले आहे. जेवढे मानवी जीवन सुखी झाले आहे. तेवढेच ते गुंतागुंतीचे सुध्दा झाले. जस-जसे मानव प्रगती कडे वाटचाल करत आहे. तसे मानवी जिवनात अनेक समस्या वाढत चालल्या आहेत. आज मानव हा पृथ्वीशिवाय दुसऱ्या ग्रहावर वस्ती करू इच्छित आहे. मानवाने एका बाजूला ऐवढी प्रगती केली असली तरी आजही स्त्री जीवन हे अनेक समस्यांनी व्यापलेले पहावयास मिळते. भारतीय समाजाचा विचार केला असता राज्यघटनेने महिला व पुरुष यांना समान अधिकार दिले आहेत. परंतु समाजात मात्र आपणास वेगळे चित्र पहावयास मिळते आहे. स्वातंत्र्य पूर्वकाळात स्त्रीयां पृढे जे प्रश्न होते. ज्या ममम्यांना मामोरे जावे लागत होते. तेच प्रश्न, समस्या, दर्जा, बालविवाह, विधवा विवाह, वैश्याव्यवसाय, घरगुती हिंसा, हुंडाबळी इत्यादी प्रश्नांना सामोरे जावे लागत आहे.

'यत्रनार्यस्तु पूज्यन्ते, रमन्ते तत्र देवता' म्हणजे ज्या समाजातील नारीची पुजा केली जाते. त्यांना सन्मानाने वागवले जाते. त्या समाजात कुटुंबात देवता निवास करतात. अशी धारणा प्राचीन भारतीय समाजात होती. परंतु मनुस्मृतीच्या काळात गवारशुद्र पशु, नारी असे संबोधल्या गेले. स्त्रीला हिन लेखल्या गेले. पुरुष प्रधान संस्कृतीचा उदय याच ठिकाणी झाला असे म्हणता येते. मानवजातीची उपकारक सृजनशक्ती असलेली स्त्री हळुहळु एक भोग वस्तु बनली. तीच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलत गेला. आणि स्त्री जीवन हे यातनामय झाले. स्त्रीच्या अंगी असलेला नैसर्गिक सेवाभाव, सहनशिलता, सोशिकता, मालमत्ता लज्जाभाव तिच्यासाठी मारक ठरला. पुरुषप्रधान संस्कृतीने याचा फायदा घेऊन स्त्रिला बंधने टाकले. तिच्या प्रगतीच्या वाटा बंद झाल्या यामुळे समाजात अनेक प्रश्न निर्माण झाले. त्यात सतिप्रथा, केशवपण, देवदासी, हुंडा याचा समावेश होतो. हुंडा प्रथेने नविन प्रश्नाला जन्म दिला तो म्हणजे स्त्रिभूण हत्या यामुळे स्त्रिचा गर्भ मातेच्या उदरात मारल्या जाऊ लागले.

अशा एकूण अंधकारमय परिस्थितीत भारतावर इंग्रज सत्तेचे अंमल सुरु झाले. हे जरी राजकीय परिवर्तन झाले असे वाटत असले तरी याचे परिणाम हे फार दुरगामी स्वरुपाचे झाले असे म्हणता येते. कारण यामुळे पाश्चात्य सांस्कृतीक जीवन मुल्ये भारतीय जीवन मुल्याहून सर्वस्वी भिन्न होती. बुद्धीप्रामान्य, उदारमतवाद, व्यक्तीस्वातंत्र्य, विचारस्वातंत्र्य, समानता असा तात्वीक आधार पाश्चात्य संस्कृतीला होता. याच आधुनिक शिक्षणामुळे मिळालेल्या प्रेरणेद्वारे राजा राममोहन रॉय, आगरकर, महात्मा फुले, रानडे, महात्मा गांधी अशा अनेक समाज सुधारकांनी स्त्रीयांची दयनिय अवस्था बदलण्यासाठी समाज व शासनासी दोन हात केले. महात्मा गांधी हे स्त्री शक्तीसाठी प्रेरणा ठरले. त्यांच्या स्फुर्तीने अनेक स्त्रीयांनी स्वातंत्र्य लढयात सहभाग नोंदवला. स्त्रि जीवनात सुधारणासाठी गांधीजींनी अनेक प्रयोग केले. त्यांनी केलेल्या कार्याचा परामर्श प्रस्तुत शोध निबंधात घेण्यात आला आहे.

उद्देश :-

- 1) गांधीकालीन स्त्रियांची स्थिती जाणून घेणे.
- 2) गांधीजींनी स्त्रिजीवन सुधारणासाठी केलेले कार्य जाणून घेणे.

PRINCIPAL
Shri. J. V. Patil College, HINGOLI

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 28, Vol. 1
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

गृहितक :-

- 1) गांधीकालीन स्त्रियांची स्थिती हालाखीची होती.
- 2) गांधीजींनी स्त्री जीवन सुधारण्यासाठी कार्य केले.

संशोधन पध्दती / तथ्य संकलन

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी तथ्यांचे संकलन हे तथ्य संकलन पध्दतीचा दुय्यम साधनांच्या आधारावर करण्यात आले आहे. संकलित तथ्यांचे गुणात्मक आधारावर वर्गीकरण केले. वर्गीकृत तथ्यांची व्यवस्थित मांडणी करून वर्णनात्मक विवेचन करण्यात आले आहे. सदरिल विवेचनाच्या आधारावर निष्कर्षाची मांडणी करण्यात आली आहे.

विषय विवेचन :-

महात्मा गांधी यांच्या स्त्री सुधारणा विषयक दृष्टीकोनाचा अभ्यास करत असतांना आपल्या असे लक्षात येते की, जगातील सर्वच मानव समाजात स्त्रियांच्या दुय्यम स्थानाला हजारो वर्षांचा इतिहास आहे. स्त्रियांच्या दुय्यम स्थानाबद्दल समाज सुधारकांना जाणिव होऊ लागली. तेव्हा समाज सुधारकांनी त्या विषयक लिखानाला व कार्याला सुरुवात केलेली दिसून येते. नंतर स्त्रीवाद हा शब्द प्रयोग वापरण्यात आला. एखाद्या देशाच्या संस्कृतीचा अभ्यास करावयाचा झाल्यास त्या देशातील स्त्रियांच्या दर्जा व स्थितीचा अभ्यास केल्या शिवाय देशाच्या संस्कृतीचा अभ्यास होणे शक्य नाही. भारतीय समाजात स्त्रियांचा दर्जा हा अत्यंत निम्न होता. "गितेसारख्या धर्मग्रंथात स्त्रियांची अतिशुद्रामध्ये गणना केली आहे."¹ परंतू प्राचीन भारतात वैदिक कालखंडात स्त्री-पुरुष समानता असल्याचे इतिहास सांगतो. तरी ही स्त्रियांना धार्मिक व राजकीय अधिकार नव्हते. गौतम बुध्दांनी मात्र स्त्रियांना धार्मिक अधिकार दिले. म्हणून संघमित्रा सारख्या स्त्रीने 'स्त्रीगाथा' हा ग्रंथ लिहिला व धर्म प्रसाराचे कार्य केले. मध्ययुगाच्या काळात महानुभव पंथाने जातीभेद, लिंगभेद मानून स्त्रियांना पुरुषा बरोबरीचे स्थान मिळाले पाहिजे असे मत स्पष्ट केले. शिवकाळात सुध्दा स्त्रियांची सामाजिक परिस्थिती फार सुधारलेली नव्हती. परंतू छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या स्त्रीविषयक आदरभावाने स्त्रियांचे जीवन काही प्रमाणात सुखी झाले होते.

स्त्री सुधारणेची वाटचाल खऱ्या अर्थाने राजाराम मोहनराय यांच्या पासून झालेली दिसते. पुढे स्त्री सुधारणेसाठी महात्मा फुले, शाहू, आंबेडकर व महात्मा गांधी यांनी कार्य केलेले आहे. "स्त्रियांना आपले स्वातंत्र्य प्राप्त करून घेण्याची इच्छा असेल तर त्यांचे पहिले साधन शिक्षण हे आहे."² मुलांपेक्षा मुलींना शिक्षण देणे अधिक महत्वाचे आहे. हिंदूस्थान स्वतंत्र झाल्यावर मी जिवंत असलो आणि माझा अधिकार चालू राहिला तर मी स्त्री शिक्षणावर अधिक भर देईन असे मत महात्मा गांधी यांनी स्त्री शिक्षण विषयी मांडलेले दिसते. ज्या समाजात शिक्षणाचा गंध नाही त्या समाजाची अवस्था पशु पेक्षा वेगळी नसते. पुर्वी भारतात स्त्रियांना शिक्षण घेण्याचा अधिकार नव्हता. महात्मा फुले व सावित्रीबाई फुले यांच्या कार्यामुळे स्त्रियांना शिक्षण घेता येऊ लागले. परंतू समाजाची मानसिकता याबाबत तयार झालेली नव्हती. या प्रसंगी गांधी यांनी स्त्री शिक्षणासाठी सत्याग्रहाच्या माध्यमातून प्रयत्न केले. शिक्षण हे एक साध्य नसून साधन आहे. ज्या साधनांच्या साहाय्याने मानवाला आपले चारित्र्य घडवायचे असेल तर स्त्री शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही.

महात्मा गांधी यांच्या मते स्त्री व पुरुष समान आहेत. दोघ एकमेकांच्या सहकार्याशिवाय जिवन जगू शकत नाहीत. परंतू पुरुषांनी अनंत काळापासून स्त्रीवर आपले अधिकार प्रस्थापित केले. पुरुष आपल्या स्वार्थासाठी स्त्रीला कनिष्ठ समजतो हे योग्य नाही. मुलगा-मुलगी दोघे समान आहेत. दोघांनाही जगण्याचा समान अधिकार आहे. "पत्नी ही पतीची दासी नसून सहचरींनी आहे. त्यामुळे पत्नीला पतीच्या बरोबरीने अधिकार मिळाले पाहिजेत."³ पत्नी ही पतीची गुलाम नाही. पती परमेश्वर असेल तर पत्नी ही देवी आहे. पतीचा दर्जा जेवढा आहे तेवढाच पत्नीचा सुध्दा आहे. किंबहुना पत्नीचा दर्जा हा पतीपेक्षा उच्च असायला हवा कारण स्त्री ही मानव जातीची जननी आहे. मृत्युमुळे समाजातील व्यक्ती नष्ट होतात. तर जन्माने त्यांची जागा भरून निघते व ते कार्य स्त्रीया करतात. म्हणून समाजाचे सातत्य व स्थैर्य हे स्त्रियांवर अवलंबून आहे. "स्त्रियांना स्वतःला पुरुषांच्या अधीन मानण्याचे किंवा त्यांच्यापेक्षा हीन समजण्याचे काही कारण नाही. विभिन्न भाषांमध्ये स्त्रीला पुरुषाचे अर्धांग मानले जाते."⁴ या अर्थाने पुरुषही स्त्रीचे अर्धांग आहे. स्त्री-पुरुष वेगवेगळ्या सत्ता नाहीत. तर एकाच सत्तेचे दोन भाग आहेत.

महात्मा गांधी यांनी बालविवाह पध्दतीवर कडाडून हल्ला केला आहे ते म्हणतात, "बालविवाह पध्दती म्हणजे नैतिक व शारीरिक दृष्टता आहे"⁵ यामुळे नैतिकते बरोबर शारीरिक अधोगती होते. बालविवाह पध्दती ग्रामीण भागातही अजूनही

भागात सुध्दा आहे. ही एक समाजाला लागलेली कीड आहे. ती समुळ नष्ट करावयास हवी. ह्या साठी स्त्रीयांनीच पुढाकार घेणे गरजेचे आहे. म्हणून त्यांनी अखिल भारतीय महिला परिषदेला असा सल्ला दिला की, जर परिषदेला आपले नाव सार्थकी लावायचे असेल तर परिषदेच्या महिलांनी ग्रामीण भागात जाऊन कार्य करावयास पाहिजे.

बालविवाहास पाठिंबा देणे म्हणजे देवापासून तसेच स्वराज्यापासून दुर जाणे होय. स्वराज्यासाठी झगडणे म्हणजे केवळ राजकीय जागृती नव्हे तर सर्वांगीण प्रगती होय. ह्या नंतर भारतात १९२९ साली बालविवाह विरोधी कायदा संमत झाला. याचबरोबर विधवांच्या पुनर्विवाहाबाबत गांधीजींनी सकारात्मक भूमिका घेतली. विधवा हा काही समाजाला लागलेला कलंक नाही. विधवांनी पुन्हा विवाह करण्याची इच्छा असेल तर त्यांनी पुनर्विवाह करणे योग्यच आहे असे विचार गांधीजींनी मांडले होते.

भारतातील काही जाती व धर्मांमध्ये स्त्रीयांसाठी पडदा पध्दती अस्तित्वात होती. ती आजही काही अंशी आपणास पहावयास मिळते. स्त्रीयांनी चेहऱ्यावर पडदा ओढल्याने त्यांचे शील सुरक्षित राहते. या कल्पनेत तथ्य नसून शील संरक्षण हे आतील प्रेरणेने, स्वयंभूच होत असते. अशी भूमिका महात्मा गांधी यांनी मांडली. पडदा पध्दती ही स्त्रीयांना कमी लेखण्याच्या रूढीमुळे, त्या दुर्बल आहेत. या समजुतीमुळे आलेली आहे. पुरुषांच्या वाईट नजरेच्या त्या शिकार होऊ नयेत. यासाठी स्त्रिया पडदा ओढतात. म्हणून पुरुषांनीच स्त्रीयांना अभय द्यावे व त्यांना पडदा पध्दतीतून मुक्त करावे.

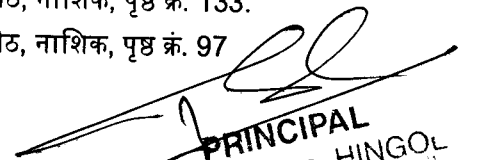
भारतीय समाजात फार पूर्वीपासून देवाला मुलगी किंवा मुलगा सोडण्याची प्रथा प्रचलित होती. त्यांना "वाघ्या-मुरळी" असे म्हटले जायचे. मुरळी म्हणून सोडलेल्या स्त्रीयावर समाजाकडून अत्याचार केला जायचा त्याचा परिणाम हा त्या स्त्रीला पुन्हा वैश्या व्यवसायाकडे वळावे लागे. ह्या कारणामुळे स्त्री वैश्या होत नव्हती तर इतर ही कारणे त्याला कारणीभूत होती. त्या पुरुषी सत्ता व अधिकार गाजवण्याची पध्दत एक महत्त्वाची ठरते. प्राचीन भारतात राजे, राजवाडे होऊन गेले. त्यांच्या कडे फार मोठे जनानखाने असत. याचा सुध्दा परिणाम स्त्रीयांना वैश्या व्यवसायाकडे वळवण्यासाठी होत होता. आजही भारतात हा व्यवसाय फार मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात आहे. स्त्रीयांची खरेदी-विक्री झाल्याची उदाहरणे आपणास पहावयास मिळते. "वैश्या व्यवसाय म्हणजे लाजिरवाने जीवन"⁶ असे मत गांधीजींनी मांडले, त्यांच्या व्यवसायाच्या जागेस त्यांनी नितीविघातक अड्डा असे संबोधले आहे. हा व्यवसाय जरी पूर्वी पार चालत आलेला असला तरी त्यास आपण नियतेने किंवा गुलामगिरीने स्विकारावयास नको. पूर्वजांनी केलेल्या चुकांना वाव देणे म्हणजे आपल्या स्वराज्याच्या कल्पनेलाच डाग लागण्यासारखे आहे. "त्यांनी 1921 मध्ये बंगालमधील बरीमाल येथे वैश्यांशी संवाद करून त्यांची दुःखे जाणून घेतली"⁷ पुढील काळात समाजापुढे त्यांनी 'वैश्यांचे पुनर्वसन' करण्याचे आव्हान मांडले. वैश्यांना शिवणकाम, सुतकलाई, विनकाम अशी कामे देऊन मदत करण्याचे सुचविले. असे असले तरी आजमितीस भारतातील प्रत्येक शहरात हा व्यवसाय फार मोठ्या प्रमाणात सुरु असलेला दिसून येतो.

निष्कर्ष :-

महात्मा गांधी यांनी आपल्या विविध विचार प्रणालीतून स्त्री-पुरुष समानता विषयक विचार व्यक्त केले. त्यांच्या मते स्त्री ही मानवी समाजाची निर्मिती ह्या बाजूने विचार केल्यास स्त्री ही पुरुषा पेक्षा श्रेष्ठ आहे. भारतातील स्त्रीयांवरील अन्याय-अत्याचार दूर करण्यासाठी त्यांनी कार्य केले. त्यात बालविवाह, विधवाविवाह, वैश्याव्यवसाय, स्त्रीशिक्षण विषयक विचार स्त्रीयांच्या जीवनाला कलाटणी देणारे आहेत. त्यांनी आपल्या मीठाच्या सत्यागृहातून स्त्रीयांना सुध्दा सहभागी करून घेतले होते. म्हणून गांधींचे कार्य स्त्री जीवनात सुधारणा घडवून आणणारे असे म्हणता येते.

संदर्भ :-

- 1) संचालक, दूरशिक्षण विभाग, भारतीय सामाजिक विचारवंत, स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठ, नांदेड, पृष्ठ क्र. 30.
- 2) सेटिया एस.सी. संपादक (ज.स. आपटे), ऑक्टोबर 2001, योजना, हुतात्मा चौक, मुंबई, पृष्ठ क्र. 14.
- 3) सेटिया एस.सी. संपादक (ज.स. आपटे), ऑक्टोबर 2001, योजना, हुतात्मा चौक, मुंबई, पृष्ठ क्र. 33.
- 4) शहा. मु.ब., जानेवारी 2007, गांधी विचार, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, पृष्ठ क्र. 133.
- 5) शहा. मु.ब., जानेवारी 2007, गांधी विचार, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, पृष्ठ क्र. 97

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOL